

Glossari

- Recull il·lustrat de mots relacionats amb els camins i l'entorn amb la seva descripció lèxica i etimològica

Glossari

Recull il·lustrat de mots relacionats amb els camins i l'entorn amb la seva descripció lèxica i etimològica

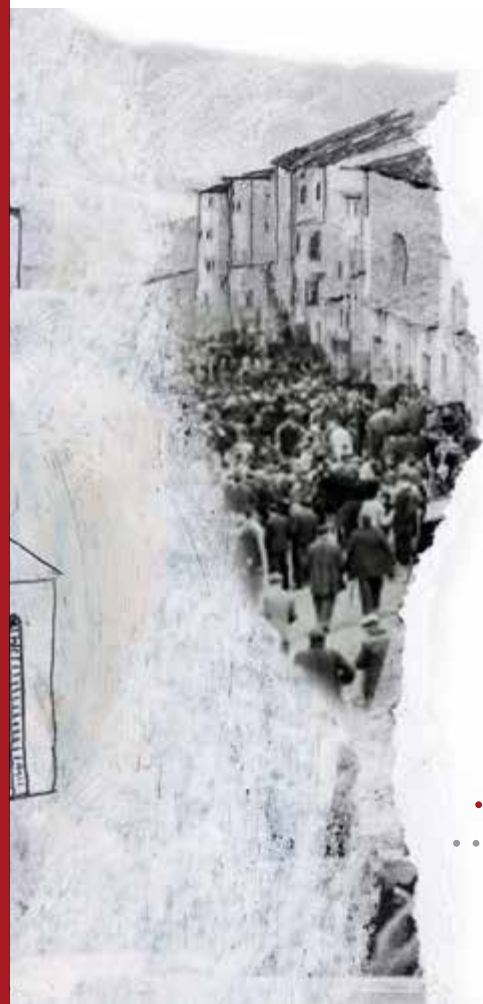
Primera edició: desembre de 2020
© del text: Gemma Cots, 2020
© del les il·lustracions: Vanesa Freixa Riba, 2020

Maquetació: Pere Báscones - Espai Nòmada
ISBN: XXXXXX
Dipòsit legal: DL 833-2020
Impressió: Cevagraf SCCL

Aquesta publicació s'emmarca dins del projecte MUSEU DE CAMINS un projecte desenvolupat conjuntament per l'Associació Balmes Blancs i l'Associació País de Terra Roia que pretén crear una reserva viva de senders, cultura i patrimoni a la vall de Siarb (Pallars Sobirà).

www.museudecamins.com
info@museudecamins.com
Tel. 636 42 44 65 | 649 25 78 84

Només s'autoritza la reproducció total o parcial del contingut d'aquesta guia per a un ús personal i sense cap finalitat comercial.

Nota aclaratòria

Aquest és un recull descriptiu i etimològic d'un conjunt de mots relacionats amb els camins, el món de la pagesia i la ramaderia i complementen la guia "Camins de memòria". Els diversos mots d'aquest glossari s'han extret de les diverses entrevistes realitzades als padrins i padrines de la vall de Siarb.

Per a l'elaboració d'aquest glossari s'han utilitzat les següents fonts d'informació i consulta:

- Diccionari de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC)
- Diccionari català-valencià-balear d'Alcover-Moll (DCBV)
- Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana (DECLC)

Al llarg del glossari es detalla cada font consultada a partir de les sigles corresponents descrites anteriorment.

Glossari

BORDA	6
CALIVER	9
ERA	11
TROS	13
BAST	15
MOLA	17
MARGE	19
ESTACAR	21
CARTRE	23
CAMINAR	25

Borda

Quan durant els anys anteriors al 1950 el trajecte de Vilamur a Sort només es podia fer a peu es passava per diverses estructures constructives típiques de la ramaderia i la pagesia. Per arribar a Sort ho podies fer per un camí més estret i dret que s’hi passava sense animals o bé per un camí més ample que s’utilitzava quan calia baixar amb animals. Aquest camí més ample anava fins a Embonui i d’allí *“baixàvem fins a la borda del Ventura i sortívem cap a la borda del Paisan i d’allí cap a Sort”*¹.

Una borda, segons DIEC és una “cabana, barraca, especialment per a tenir la palla, el fem, les eines de conreu” o bé “una casa rústica aïllada, que depèn d’una masia”. El DCVB que precisa els usos segons la geografia remarca que a (Andorra, Martinet, Esterri, Cardós, Sort, Pobla de S.) una borda

és una “casa de camp separada de la masia, que serveix per tenir-hi herba i eines de conreu i per habitar-hi els treballadors d’aquell camp” i en transcriu l’aparició d’aquest mot en documents de l’any 1313 “A negun hom ni femna qui tengua masada ho borda per altruy senyor, doc. a. 1313 (RLR, xxix, 74)”.

Coromines, en el seu DECLC, descriu el mot borda com una “caseta per a gra i altres provisions, generalment a la muntanya, mot propi de la zona de muntanyosa dels quatre llenguatges pirinencs. En distingeix de dos tipus “el més estès sempre és el de la zona més muntanyenca, on designa un edifici modest i en general no habitat permanentment, com una caseta de camp on es tanca la palla per un temps limitat” (...) i “cal advertir que no “la fan” perquè sol ser un petit edifici durable i de bona construcció, que és tant dels dallaires, farratgers i artigadors com dels pastors i que no és de l’estiu, ni sol estar mai habitada”. L’altre tipus de borda, més “pròpia de les terres prepirinencs de Llevant” (...) “és una masia més modesta que el mas, sovint adjacent, sempre pròxima i dependent d’aquest si bé habitada de forma permanent per un pagès diferent, sovint amb una vida econòmica més o menys lliure”.

Segons el DCVB el mot “borda” prové “del francic bord, ‘post’, probablement perquè la construcció antiga de les bordes era de postissada (cfr. Wartburg FEW, i, 439)”, cosa a la qual discrepa Coromines “és clar que de borda rediva bordil (“métaire, ferme”, PDPF) amb un sufix -IL o -ILE ben propi per a un mot de substrat, i bord-. (...) Concret ho és molt més pensar que el pirinenc borda ‘cabana’ sigui el mateix mot que el tipus BORDA

¹ Citació extreta de l’entrevista feta a la Ramona Escalles de Vilamur l’any 2019.

‘espècie de siscall’, ‘planta semblant a la boga’ (...). “El BORDA vegetal en qüestió és un molt ben establert, que justament tenia o oberta com el nostre, segons ho demostren l’oc. Mod. Bordi, prov. Alpi, bouérda (Barcelona, etc.) frpov, búerda”. És, doncs, clar i natural admetre que on el nom del vegetal “borda” “chaume” prengué des dels temps preromans el sentit secundari de ‘cabanya coberta de chaume’ “chaumière” es perdé, com és lògic, en el seu significat etimològic, i allà on no hi havia bordes “cabanyes” per ser país menys rústic i més densament habitat i conreat- és precisament el país on s’ha conservat borda en el seu sentit vegeta primitiu”.

Caliver

Abans s’aprofitava tot allò que dona el territori i un dels recursos naturals que ens aporta aquest territori muntanyós és la fusta. Amb la fusta dels pins que formen molts dels boscos de la vall de Siarb se’n construïen carboneres per fer-ne carbó i, amb ell, escalfar les cases, cuinar o per transformar i treballar altres materials com el ferro. Un cop la carbonera s’havia construït, és a dir, un cop tota la fusta havia estat apilada formant una mena de cabana farcida “es cobrie tot de terra i només quedave una finestra que és per on es donave de menjar. En aquest punt havies de tallar la llenya curta perquè quedés empalancada, després fèvem un caliver i quan ho tenies tot a punt amb una pala el tiraves a dins, tiraves el caliu al cul i s’encenie pel cap”².

El mot caliver no es troba al DIEC però sí que l’esmenta Joan Coromines al DECLC. En aquest diccionari s’apunta que “caliver” és un ‘munt de brases’ [S.XV, Testament d’En

² Citació extreta de l’entrevista feta a Hermenegildo Peña a mitjans de l’any 2020.

Serradell]” i que és “avui usat en el Pallars (Violant, BCEC, XLVII, 21), a Puigcerdà, BEmpordà i emprat per Víctor Català, AlcM”. Al seu torn, a Alcover-Moll al DCVB descriu el mot com a “caliu abundant”, i es refereix al passatge de Víctor Català citat al DECLC “Somniaven un bon caliver de carbons, Víct. Cat., Ombr. 22”.

L'origen del mot “caliver” cal buscar-lo en l'ètim “caliu” i d'aquest del mot “cald”. L'ètim “cald” poové del llatí *calidus*, cosa a la qual Coromines al DECLC afegeix que aquest mot és “derivat del verb CALÉRE ‘ser o estar calent’, ‘escalfar-se’”.

Era

Un dels espais que no podia faltar a qualsevol casa i que era més utilitzats en temps pretèrits havien estat les eres. “Per batre, és a dir, per fer sortir el gra del boll, ho fèvem a l’era, que es on es teníem les garbes. Allí preparaven la palla i els animals anaven donant voltes i voltes: així, s’anava trencant la palla i, mica en mica, anava deixant el gra. Després, es regirava, es tornava a donar voltes i es tornava a donar una batuda”³.

L’era és aquest espai aplanat, ferm, a vegades enrajolat o empedrat, on es baten les garbes i s’executen altres treballs agrícoles que formava part del conjunt de construccions adjacents a les cases dels pobles. Segons DCVB, aquest és un “espai de terra, generalment rodonenc, de deu a trenta metres de diàmetre, damunt el qual es posen

³ Citació extreta de l’entrevista realitzada al Jaume Cortina l’agost de 2019.

els cereals o llegums per batre'ls i separar la palla del gra (pir-or., or., occ., val., bal., alg.)”.

El mot era prové “del llatí AREA, ‘pati o cós sense edificar” o “era a batre” (segons DE-CLC) i afegeix que “com a 1a documentació es troba en documents pallaresos, parlant de closes salines; com a topònim o pretopònim 890”. Per la seva banda, la paraula “àrea” prové del verb llatí “arere” ja que antigament es referia a un lloc sec, sense vegetació, a on es posava a secar i a trillar els cereals. Aquest verb, conjuntament, té associat una arrel as-(arder).

Tros

Tota aquella terra i terreny que era fèrtil s'aprofitava per conrear-hi el que hi podia créixer i alimentar. El terreny, per molt dependent que fos, es transformava en un espai pla per tal de poder-hi sembrar i conrear allò que fes falta i, així, tot aquests aquets terrenys, tots els camps, tots els prats es dividien depenent de qui en fos el o la propietària. Allí s'hi passaven moltes hores: sembrant, llaurant, segant i, de tant en tant, descansant: *“el menjar que cuinàvem el portàvem als trossos: es feva el dinar a casa, s'agafava l'olleta i es portava l'escudella, el bullit, la sopa cap allí”* ⁴.

Així com la primera accepció del mot “tros” al DIEC és “part d'una cosa separada, per qualsevol mitjà, de la resta.”, en trobem una de més precisa i que encaixa més amb el context utilitzat: “peça de terra que posseeix algú.” Així, el tros era aquella porció de terreny, camp o prat que era propietat d'algú

⁴ Citació extreta de l'entrevista realitzada a la Pepita de cal Tartera de Vilamur l'agost de 2020.

i que, per tant, no era d'algú altre i que servia per abastir d'aliment a la família que en tenia la propietat.

A DECLC, Coromines escriu que “Al camp, a tot el Princ., i fins i tot el domini, l'acc. Pagesívola primordial, és el tros de terra: “al peu del bosc hi té dos trossos”, “men vaig al tros”, “ja para de ploure, encara fangaré una mica en el tros”.

Al DCVB expliquen que l'etimologia és “molt obscura. S'han proposat totes aquestes explicacions: llatí *thyrsus* o *türsus*, ‘tronc’ (per Diez i acceptada per Meyer-Lübke); derivació de **tortiare*, ‘tòrcer’ (per Gunnar Tilandner); extracció d'un fals primitiu *damunt destroçar*, del llatí **destrüctiare* (per Jacob Malkiel); creuament dels mots llatins *türsus* i **trunceare* (per Fritz Krüger); del llatí *torosus* (per García de Diego, que després ha abandonat aquesta idea i s'ha adherit a la de Diez i Meyer-Lübke); una forma gèlica **tröcĭu* derivada de **trocus* (per Johannes Hubschmid); extracció *damunt destroçar*, però no procedent de **destrüctiare* sinó de **extertiare* (segons Harri Meier). Vegeu l'estudi de totes aquestes teories, excepte de la darrera, en Coromines DECast, s. v. trozo”.

Bast

En una època on, en aquestes contrades, el vehicle rodat no existia, els animals eren utilitzats per transportar a càrrega tot allò que calgués: des dels fems fins a les collites. El carro a la vall de Siarb no arribà fins als anys 50 i fins a aquells anys, i més enllà, arreu es veien animals carregats anant amunt i avall pels camins i traginats per les persones. “A Rubió majoritàriament hi havia vaques i alguna equa. De les vaques se’n munyia la llet, que recollia el camió de la llet (...) els de Rubió havíem de portar la llet fins al Cantó, primer a càrregues, a bast”⁵.

Com a bast s’entén aquella espècie de seient amb uns arcs sortits que duïen les bèsties a l’esquena (al llom) i servia per tragar la càrrega, la sega, la collita, o els fems.

⁵ Citació extreta de l’entrevista realitzada a la Cinta Cortina l’any 2020.

Per DCVB, el mot bast prové del llatí vulgar *bastum, que volia dir ‘sella de càrrega’, però per Coromines això no queda tan clar. El mot “bast” només es troba en les tres llengües romàniques del centre, en italià, en català i en occità i “com que aquest acord ja antic entre tals llengües romàniques, suggereix que ja vingui del romànic primitiu i en part del llatí vulgar, i no se li poden assenyalar afinitats en llatí” (...) i “pensar en un mot pre-romà (potser indoeruopecu) (...) mots bàltics com pa-bàlsts i balgnas ‘sella’, ‘coixí’, i germànic bolstr ‘coixí’.

Mola

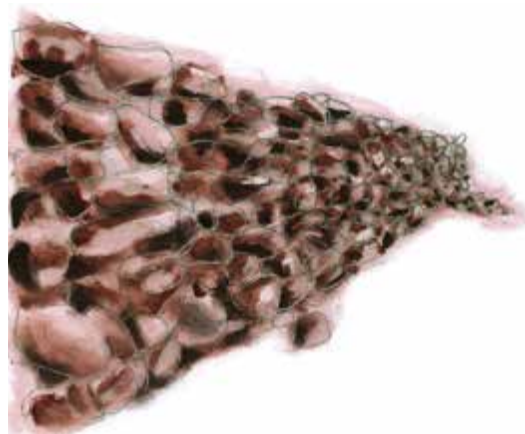
Un dels aliments bàsics que forma part de la dieta tradicional de la nostra societat és el pa, un aliment fet, principalment, amb farina d’alguns tipus de cereal (blat, sègol i ordi són els més comuns) i aigua (i sal si se’n té). Per fer pa, però, cal produir la farina a partir dels cereals que es tinguessin, una farina que s’obtenia del procés de moldre el cereal conreat als camps a les moles de l’entorn. “A aquella mola [la Mola del Sastre de Soriguera] la gent baixava el gra que collien per moldre’l i treure’n farina, d’aquesta farina que sortia a vegades en feien pa i altres vegades en feien pinso per als animals” ⁶.

La mola, segons el DIEC, és aquella “Pedra circular de les dues que componen el molí ordinari, una és mòbil i es fa rodar sobre l’altra, que és fixa”. Però, si ens fixem en la de-

⁶ Citació extreta de l’entrevista realitzada al Josep Cortina l’estiu de l’any 2019.

finició que ens presenta DCVB trobem una extensió del significat “Conjunt del mecanisme del molí, i edifici on aquest està instal·lat; mola és sinònim de molí (Llofriu, Andorra, Esterri, Sort, Senet, Tor, Alós)”. De fet, Coromines al DCELC també n’esmenta aquest ús extensiu “La mola precedí el molí en la història de la civilització, i després en restà l’element essencial. D’aquí que mola s’usi encara en bastants parlars romànics com a nom popular de molí (...) cosa representada en el català pirinenc més conspicuament que enlloc”. I més endavant esmenta que “més o menys en ús està encara a tot arreu el Pallars Sobirà, i en particular diuen moleta quan són de dimensions modestes” i que “Torrent des Mòles, la Mòla Batlle, la Mòla de Manyà els tinc registrats a dotzenes a Soriguera, Puiforniu, Caregue, Llessui, Montenartró, Baiasca, Estaís, Sorpe, Isavarre, etc.”

Segons les diverses fonts consultades, el mot “mola” prové del llatí *mōla*, i aquest del grec μ (*myle*) que significava, originàriament, pedra molar.

Marge

Per separar dos terrenys que es troba a diferent nivell, distingir-ne més clarament les dues parts i marcar allí on s’acabava la propietat d’un i començava la de l’altre sovint es calia construir petits murs de pedra seca. Aquestes petits murs, construïts pels mateixos pagesos i pageses, s’anaven malmetent amb el pas del temps, així que una de les feines que implicava el treball al camp era el seu manteniment i la seva reconstrucció: “Quan passàvem pels camins i hi havia una paret caiguda, es tornava a fer; si hi havia una pedra al camí l’agafàvem i no esperàvem un altre dia a entreposar, sinó que al mateix moment l’agafàvem i la trèiem. Alguna vegada havíem fet el “fer comú” que se’n diva, el “fer comú” era quan unes quantes persones ens aplegàvem per arreglar els camins, els marges, els murs” ⁷.

Un marge, segons el DIEC, és un “Graó de terra, sovint amb pedres, que serveix per a

⁷ Citació extreta de l’entrevista realitzada al Josep Mitjana a principis de l’any 2020.

separar dues feixes de diferent nivell o per a evitar esllavissades”, cosa que també confirma el DCVB que ho defineix com a “Vora, especialment d’un terreny o altra cosa que forma graó o desnivell”.

La paraula “marge” prové del llatí *margo*, *marginis*, que significa ‘marge, ribera, límit’ i aquest mot es considera derivat de l’arrel indoeuropea *merg-* que significa ‘frontera, límit’. Aquesta arrel va donar el germànic *mark*, amb el significat de ‘marca, frontera’, paraula que va ser prestada al llatí amb “marca”, en el sentit de territori fronterer. A partir d’aquest préstec es van generar dins del llatí un seguit de paraules derivades com ara “marcar”, “comarca”, “demarcar”, “emmarcar”, etcètera i també el mot “marxar”.

Estacar

Una de les cites setmanals gairebé ineludibles per als habitants de la vall de Siarb era anar al mercat a Sort, un trajecte que, des del poble que fos (Freixa, Rubió, Llagunes, Soriguera, Puiforniu o Tornafort) es feia caminant i, normalment amb animals. “*Quan arribàvem a Sort els trevem [als animals] les gandules i els deixàvem estacats a prop de la plaça. Després de mercat agafa el ruc i arrea cap a Vilamur*”⁸.

El verb “estacar” significa, inconfusiblement, (extret del DIEC) “Lligar a una estaca” i una “estaca” és un “Pal amb punta en un extrem per a clavar-lo a terra, en una paret, etc”.

⁸ Citació extreta de l’entrevista realitzada a l’Àngela Escales l’any 2019.

El mot “estaca” prové del gòtic *stakka*, que té el significat de ‘pal’. A partir d’aquest ètim podem entendre les diverses derivacions sorgides en la nostra i altres llengües a partir de l’ús de l’arrel *stak* ‘pal’: la paraula *stock* en anglés significava antigament “tronc” i podem entendre la metàfora feta com “allò que manté el negoci fort; o en català el mot *bistec* provinent del “beef steak”, ‘vedella cuïta en un pal’; o el mot “etiqueta” anteriorment usada en francès al segle XIV com a *etiquette* per designar un senyal escrit fixat en una estaca.

Cartre

Per facilitar el transport tant dels recursos que s’extreien del camp o del bosc com per tragar a mercat el que es volia vendre i tornar amb el que s’havia portat, els animals se’ls habilitava un seguit d’estructures per fer més viable el transport de tots aquests materials: “*Allí trigàvem ben bé tres hores, tres hores anar, tres hores tornar: ens hi passàvem tot el dia. A vegades els animals duïen cartres per portar-ho millor, per portar botelles, per portar de tot*”⁹.

El mot *cartre*, de les dues accepcions que trobem al DIEC, ens quedem amb la segona que el defineix com a “Cove en forma de galleda per a transportar fems al llom d’un animal”. El DCVB tan sols el descriu com “Cove, cistella fonda (Senet, Boí, Tamarit)”, així com Coromines al DECLC el descriu

⁹ Citació extreta de l’entrevista realitzada a la Maria Soler l’any 2020.

com 'cove d'arguenells: generalment els dos fets de llatges o verducs, que s'usen per portar collita o tragar fems'.

Segons aquest mateix diccionari "cartre" és un "mot de les comarques occidentals pirinenques, d'origen incert, sens dubte emparentat amb el basc kartola-k, arola-k, castellà bascongat cártolas o artolas; sembla que tots ells són provinents del grec κάρταλλον" que significa 'cistella', origen que coincideix amb el que descriu Alcover-Moll al DCVB. Coromines afegeix que troba aquest mot a "Rialb i Escàs d'Assua, 1963 com a 'cove d'arguenells per portar collits".

Caminar

Fa no molts anys per viure i subsistir era imprescindible arribar fins als camps per abastir-se d'aliments, uns camps que, fins als anys 50 a molts indrets només s'hi accedia a peu. També a molts pobles de les zones muntanyoses el carro ni cap altre vehicle rodat encara no havia fet acte de presència i el desplaçament calia fer-lo cadascú amb les seves cames: "Recordo molt la festa major de Freixa, anàvem caminant, marxàvem a les 7 o a les 8 de la tarda i arribàvem a l'hora de sopar, trigàvem una hora i mitja i allí fèiem la festa major: sopàvem a cal masover que feia de taverna, i a la matinada quan havíem fet la festa arribàvem a casa i en comptes d'anar a dormir cap a munyir les vaques!" .

El verb **caminar** significa (DIEC) "Traslladar-se a peu d'un lloc a un altre" i, indiscutablement, aquest verb prové del mot "cami". La definició estricta d'aquesta paraula "és "espai a recórrer per a anar d'un indret a un

altre”, tot i que Alcover-Moll puntualitza i el descriu com aquell “Espai apte per transitar-hi, que cal recórrer per anar d’un lloc a un altre”.

Segons el DCVB “camí” prové del llatí vulgar *camminus*, i aquest del gàl·lès *camminos*. Per la seva banda, al DCELC de Joan Corominas aquesta descripció s’amplia observant que el mot *camminus* és “d’origen cèltic i aquest prové de *ky. cam* ‘pas’. Segons Corominas “Aquest mot *CAMMINUS*, estrany al llatí arcaic i clàssic, ho fou també, històricament, a tota la branca italiana de l’indoeuropeu, però la seva penetració en el llatí vulgar es mostra tan profunda, que ha deixat descendència en totes les llengües romàniques llevat del romanès”.

Aquesta acció s’inclou dins de l’actuació 04.04.01 del Programa de Desenvolupament Rural consistent en actuacions en espècies, hàbitats i paisatges cofinançada per l’ajut FEADER (Fons Europeu Agrícola de Desenvolupament Rural) que té el suport del Departament de Territori i Sostenibilitat

Museu
de Camins

www.museudecamins.com

ASSOCIACIÓ
TERRA RÒMA

**BALMES
BLANCS**
Més enllà d'un paisatge

**Parc Natural
de l'Alt Pirineu**

**Generalitat
de Catalunya**

Unió Europea

Fons Europeu Agrícola
de Desenvolupament Rural
Europa inverteix en les zones rurals